UO'K: 37.014(53)

1970–1990-YILLARDA SAUDIYA ARABISTONIDA TA'LIM SIYOSATINING ASOSIY YO'NALISHLARI

Jabborova Zarnigor Farhod qizi *Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti Toshkent, O'zbekiston*

Annotatsiya. Maqolada 1970–1990-yillarda Saudiya Arabistonida amalga oshirilgan ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Neft daromadlari o'sishi sharoitida davlat ta'limni milliy kadrlar tayyorlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida qanday shakllantirgani ko'rsatib beriladi. Ta'lim siyosatining me'yoriy asoslari, besh yillik rivojlanish rejalaridagi o'rni, qizlar ta'limining institutsional tuzilishi, oliy ta'limning kengayishi, diniy ta'limning mavqei hamda texnik-kasbiy ta'limni rivojlantirish masalalari yoritiladi. Muallif ushbu davrdagi siyosatni islomiy qadriyatlarni saqlash va modernizatsiya ehtiyojlari o'rtasidagi muvozanat izlash jarayoni sifatida baholaydi.

Kalit so'zlar: Saudiya Arabistoni, ta'lim siyosati, rivojlanish rejalari, qizlar ta'limi, oliy ta'lim, ulamolar, kadrlar tayyorlash, modernizatsiya.

Аннотация. В статье анализируются основные направления образовательной политики Саудовской Аравии в 1970–1990 годы. Рассматриваются нормативные основы политики, место образования в пятилетних планах развития, институциональная структура женского образования, расширение высшей школы, статус религиозного образования и развитие технико-профессионального обучения. Автор оценивает политику этого периода как поиск баланса между сохранением исламских ценностей и потребностями модернизации.

Ключевые слова: Саудовская Аравия, образовательная политика, планы развития, женское образование, высшее образование, улемы, подготовка кадров, модернизация.

Abstract. The article examines the main directions of education policy in Saudi Arabia between 1970 and 1990. It considers the normative basis of the policy, the role of education in the five-year development plans, the institutional structure of girls' education, the expansion of higher education, the status of religious instruction, and the growth of technical and vocational training. The author interprets the policy of this period as a search for balance between preserving Islamic values and meeting the needs of modernization.

Keywords: Saudi Arabia, education policy, development plans, girls' education, higher education, ulama, workforce training, modernization.

Kirish

Saudiya Arabistonida zamonaviy ta'lim tizimi nisbatan qisqa tarixiy davrda shakllandi. XX asrning o'rtalarigacha mamlakatda ta'lim asosan an'anaviy qur'on maktablari (kuttablar) va diniy ustozlar atrofidagi halqalar orqali berilar edi. Davlat ta'lim muassasalari tizimi 1950-yillardan boshlab izchil shakllana boshladi: 1953-yilda Maorif vazirligi tashkil etilib, uning birinchi rahbari bo'lib Fahd ibn Abdulaziz tayinlandi, 1957-yilda Riyodda birinchi universitet (keyinchalik Qirol Saud universiteti) ochildi.

Biroq ta'lim siyosatining yaxlit konsepsiyasi aynan 1970–1990-yillarda, ya'ni neft daromadlarining keskin oshishi va navbatdagi rivojlanish rejalarining amalga oshirilishi davrida shakllandi. Bu yillarda ta'lim uch vazifani bir vaqtda hal qilishi lozim edi: birinchidan, iqtisodiyotni milliy kadrlar bilan ta'minlash; ikkinchidan, jamiyatda islom qadriyatlari va monarxiya hokimiyatining ma'naviy asoslarini mustahkamlash; uchinchidan, aholining ijtimoiy kutishlariga javob berib, siyosiy barqarorlikni saqlash.

Maqolaning maqsadi — 1970–1990-yillardagi Saudiya ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini ko'rsatishdir. Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi: siyosatning me'yoriy asoslarini yoritish; rivojlanish rejalaridagi ta'lim ustuvorliklarini aniqlash; qizlar va oliy ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni tahlil qilish; diniy komponentning o'rnini baholash.

Tadqiqot muammosi xorij adabiyotida, xususan, ta'lim va siyosiy hokimiyat, ulamolar roli hamda gender masalalari kesimida o'rganilgan [2; 3; 4; 5; 7]. Rus sharqshunosligida mamlakat umumiy tarixi A.M. Vasilyev asarlarida keng yoritilgan [1]. Shu bilan birga, ta'lim siyosatining yo'nalishlarini yagona tizim sifatida davrlashtirib ko'rsatadigan ishlar, ayniqsa o'zbek tilida, yetarli emas.

Metodologiya

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil va davrlashtirish usullaridan foydalanildi. Rasmiy hujjatlar (rivojlanish rejalari), mamlakat tarixiga oid monografiyalar va ilmiy maqolalar manba bo'lib xizmat qildi. Tahlil davri shartli ravishda ikki bosqichga ajratildi: 1970–1979-yillar (neft yuksalishi va institutsional kengayish) hamda 1980–1990-yillar (ta'limni sifat jihatidan qayta ko'rib chiqish va mafkuraviy mustahkamlash).

Asosiy qism

1. Siyosatning me'yoriy-institutsional asoslari

1970-yil atrofida mamlakatda ta'lim siyosatining umumiy hujjati qabul qilindi. Unda ta'limning asosi islom ekani, uning maqsadlari islomiy dunyoqarashni shakllantirish, shaxsni jamiyat va davlat oldidagi mas'uliyatga tayyorlash hamda ilm-fanni milliy rivojlanish ehtiyojlariga bog'lash sifatida belgilab berildi [6]. Hujjatning muhim jihati shundaki, u modernizatsiyani islomiy me'yorlarga zid qo'ymadi, aksincha, zamonaviy bilimlarni islom doirasida o'zlashtirish tamoyilini e'lon qildi.

Institutsional jihatdan tizim ikki asosiy tarmoqqa ajralgan edi. O'g'il bolalar ta'limi Maorif vazirligi zimmasida bo'lsa, qizlar ta'limi 1960-yilda tashkil etilgan alohida Qizlar ta'limi bosh boshqarmasi tasarrufida edi va u diniy ulamolar nazoratida faoliyat yuritardi [3; 5]. 1975-yilda Oliy ta'lim vazirligining tashkil etilishi universitetlar tizimini maktab ta'limidan alohida boshqarish imkonini berdi. Bunday tuzilma ta'lim ustidan ulamolar nazoratini saqlagan holda, davlatning texnokratik yo'nalishdagi muassasalarini rivojlantirishga yo'l ochdi.

2. Rivojlanish rejalari va ta'limni moliyalashtirish

1970-yildan boshlab Saudiya Arabistonida besh yillik rivojlanish rejalari izchil amalga oshirila boshlandi: Birinchi reja (1970–1975), Ikkinchi (1975–1980), Uchinchi (1980–1985) va To'rtinchi (1985–1990) [8]. Ushbu rejalarda ta'lim infratuzilma, sog'liqni saqlash va neftdan tashqari tarmoqlarni diversifikatsiya qilish bilan bir qatorda ustuvor yo'nalish deb e'lon qilingan. 1973–1974-yillardagi neft narxlari ko'tarilishidan so'ng davlat byudjetining ta'limga ajratilgan ulushi va maktab, o'quvchi hamda o'qituvchilar soni sezilarli darajada oshdi [2; 6].

Bu davrda ta'lim siyosatining miqdoriy ustuvorligi yaqqol ko'rindi: asosiy maqsad savodsizlikni kamaytirish, maktablar tarmog'ini chekka hududlargacha yetkazish va umumiy qamrovni oshirish edi. Biroq sifat, o'qitish usullari va bitiruvchilarning mehnat bozori talablariga mosligi masalalari ikkinchi planda qoldi. Aynan shu muammo 1980-yillarda tanqidiy muhokama predmetiga aylandi va To'rtinchi rejada sifatga e'tibor kuchaydi.

3. Qizlar ta'limi: nazorat ostida kengayish

Qizlar ta'limi masalasi Saudiya jamiyatida munozarali bo'lib, 1960-yilda rasmiy maktablar ochilishi muayyan qarshilikka uchragan. 1970–1980-yillarda bu yo'nalish izchil kengaydi: boshlang'ich va o'rta maktablar tarmog'i ko'paydi, Riyodda va boshqa shaharlarda ayollar uchun pedagogik kollejlar ochildi, keyinroq qizlar uchun universitet bo'limlari faoliyat yuritdi [3; 7].

Shu bilan birga, kengayish qat'iy shartlar bilan amalga oshirildi: alohida ta'lim (gender segregatsiyasi), o'qituvchi kasbi, pedagogika va diniy fanlarga yo'naltirilgan mutaxassisliklar va ulamolar nazorati. E.A. Doumato ta'kidlaganidek, qizlar ta'limi davlat uchun yuksak ijtimoiy kutishlarga javob berish bilan birga, an'anaviy oila va jamiyat tuzilmasini saqlashning mafkuraviy vositasi vazifasini ham bajargan [3]. Natijada ayollarning ta'limga kirishi sezilarli kengaygan bo'lsa-da, mehnat bozoridagi ishtiroki cheklanganicha qoldi.

4. Oliy ta'limning kengayishi

1970–1980-yillarda oliy ta'lim tizimi tez o'sdi. Mavjud universitetlarga qo'shimcha ravishda Imom Muhammad ibn Saud islom universiteti (1974), Qirol Fayzal universiteti (1975), Umm al-Qura universiteti (1981) kabi muassasalar rasmiy maqom oldi yoki tashkil etildi; Neft va minerallar universiteti 1986-yilda Qirol Fahd nomini oldi [2; 6]. Bu tarmoq o'ziga xos ikki xil yo'nalishga ega edi: islom fanlariga ixtisoslashgan universitetlar va muhandislik hamda tabiiy fanlarga yo'naltirilgan texnik muassasalar.

Davlat shuningdek, chet elda, ayniqsa AQSh va Buyuk Britaniyada o'qish uchun stipendiyalar dasturini kengaytirdi. Bu yo'l malakali mutaxassislar tayyorlash vazifasini tezlashtirdi, lekin o'zi bilan bilimlar va g'oyalarning tashqaridan kirib kelishi masalasini ham keltirib chiqardi, bu esa ulamolar doirasida e'tirozlarga sabab bo'ldi.

5. Diniy ta'lim va 1979-yildan keyingi mafkuraviy mustahkamlanish

Saudiya ta'lim tizimida diniy fanlar barcha bosqichlarda asosiy o'rinni egalladi. Ulamolar ta'lim siyosatini shakllantirishda, ayniqsa o'quv dasturlari mazmuni va qizlar ta'limi ustidan nazorat orqali, mustahkam mavqega ega bo'ldi [4; 10]. Qirol Fayzal davridan boshlab ta'limda kadrlar yetishmasligi sababli boshqa arab mamlakatlaridan kelgan o'qituvchilar katta rol o'ynadi; bu holat milliy o'qituvchilarni tayyorlash vazifasini dolzarb qilib qo'ydi.

1979-yilda Makkadagi Masjid al-Harom voqeasi va Eronda islom inqilobi regional vaziyatni keskin o'zgartirdi [11]. Shundan keyin hukumat ichki barqarorlikni saqlash uchun diniy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirdi, diniy komponent o'quv dasturlarida yanada mustahkamlandi. 1986-yilda Qirol Fahdning «Ikki muqaddas masjid xodimi» unvonini qabul qilishi mamlakatning diniy-siyosiy legitimlik asoslarida islom ramzlari o'rni oshganini ko'rsatadi [2]. Shunday qilib, 1980-yillarda ta'lim modernizatsiya vositasi bo'lish bilan birga, mafkuraviy barqarorlikning asosiy kafolatlaridan biriga aylandi.

6. Texnik-kasbiy ta'lim va milliy kadrlar muammosi

Neft daromadlari hisobiga qurilish va infratuzilma loyihalari kengaygan sharoitda mamlakat mehnat bozorida chet ellik ishchilarga qaramlik kuchaydi. Shu sababli rivojlanish rejalarida texnik va kasbiy ta'limni rivojlantirish, saudiyaliklarni ishlab chiqarish va xizmat sohalariga jalb etish vazifasi qo'yildi [8]. 1980-yilda Texnik ta'lim va kasbiy tayyorgarlik bosh tashkiloti (GOTEVOT) tashkil etilishi shu yo'ndagi muhim qadam bo'ldi [6].

Biroq yuqori maoshli davlat xizmati va an'anaviy ijtimoiy qadriyatlar sababli yoshlar orasida kasbiy-texnik ta'limning obro'si pastligicha qoldi. Bu 1980-yillarning ikkinchi yarmida neft narxlari pasaygach, ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi nomutanosiblik yaqqol namoyon bo'lishiga olib keldi.

Muhokama

Tahlil shuni ko'rsatadiki, 1970–1990-yillardagi Saudiya ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq edi. Miqdoriy kengayish neft daromadlari bilan, institutsional ikki tarmoqlilik ulamolar va davlat o'rtasidagi kelishuv bilan, diniy komponentning kuchayishi esa ichki va regional xavfsizlik omillari bilan izohlanadi. Bu hol M. Prokop va boshqa tadqiqotchilar qayd etgan tendensiyani, ya'ni ta'limning ham rivojlanish, ham siyosiy nazorat vositasi vazifasini bir vaqtda bajarishini tasdiqlaydi [5]. Shu bilan birga, ta'lim tizimining

sifat va mehnat bozoriga moslik kabi muammolari keyingi o'n yilliklarda ham islohotlarning asosiy mavzusi bo'lib qoldi.

Xulosa

1. 1970–1990-yillarda Saudiya Arabistonida ta'lim siyosati neft daromadlariga tayangan holda, milliy kadrlar tayyorlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan keng ko'lamli davlat dasturi sifatida amalga oshirildi.

2. Siyosatning huquqiy-mafkuraviy asosi islom bo'lib, modernizatsiya islomiy me'yorlar doirasida amalga oshirildi; boshqaruv tizimida o'g'il va qizlar ta'limining alohida institutlarga ajratilishi, shuningdek ulamolar nazorati saqlanib qoldi.

3. Rivojlanish rejalari ta'lim qamrovini sezilarli kengaytirdi, ammo sifat va mehnat bozoriga moslik muammolari to'liq hal etilmadi.

4. Qizlar ta'limi va oliy ta'lim miqyosi kengaygan bo'lsa-da, bu jarayon qat'iy mafkuraviy va ijtimoiy cheklovlar ostida kechdi.

5. 1979-yildan keyin diniy komponentning kuchayishi ta'limni modernizatsiya vositasidan tashqari, ichki barqarorlikni ta'minlovchi mafkuraviy mexanizmga aylantirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Васильев А.М. История Саудовской Аравии (1745–1973). — М.: Наука, 1982.

2. Al-Rasheed M. A History of Saudi Arabia. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

3. Doumato E.A. Gender, Monarchy, and National Identity in Saudi Arabia // British Journal of Middle Eastern Studies. — 1992. — Vol. 19, No. 1. — P. 31–47.

4. Bligh A. The Saudi Religious Elite (Ulama) as Participant in the Political System of the Kingdom // International Journal of Middle East Studies. — 1985. — Vol. 17, No. 1. — P. 37–50.

5. Prokop M. Saudi Arabia: The Politics of Education // International Affairs. — 2003. — Vol. 79, No. 1. — P. 77–89.

6. Al-Salloum H.I. Education in Saudi Arabia. — Beltsville: Amana Publications, 1995.

7. Hamdan A. Women's Education in Saudi Arabia: Reality and Challenges // International Education Journal. — 2005. — Vol. 6, No. 1. — P. 42–64.

8. Kingdom of Saudi Arabia, Ministry of Planning. Development Plans (First–Fourth), 1970–1990. — Riyadh.

9. Lacey R. The Kingdom. — London: Hutchinson, 1981.

10. Commins D. The Wahhabi Mission and Saudi Arabia. — London: I.B. Tauris, 2006.

11. Hegghammer T., Lacroix S. Rejectionist Islamism in Saudi Arabia: The Story of Juhayman al-'Utaybi Revisited // International Journal of Middle East Studies. — 2007. — Vol. 39, No. 1. — P. 103–122.